

Arvosteluja

Pohjolan Pyhä Olavi

Jyrki Knuutila: Soturi, kuningas, pyhimys. Pyhän Olavin kultti osana kristillistymistä Suomessa 1200-luvun alkupuolelta 1500-luvun puoliväliin. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 203. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki 2010. 496 s.

Pyhimysten tutkimuksella on suomalaisessa akateemisessa maailmassa jo pitkät perinteet, mutta viime vuodet ovat olleet erityisen tuottoisia. Lisäksi esimerkiksi Pyhän Birgitan juhlavuosi vuonna 2003 avasi laajemman yleisön tietämystä katolisen aikamme merkikhenkilöistä. Nykyään suosittua on myös hyödyntää pyhimystradition tarjoamia hartausmahdollisuuksia pyhiinvaellusten muodossa.

Pyhä Olavi, merkittävä pohjoismainen pyhimys, on ollut Jyrki Knuutilan pitkäaikaisen kiinnostuksen kohteena. Tutkimuksen tulokset on nyt koottu yhteen teokseen *Soturi, kuningas, pyhimys. Pyhän Olavin kultti osana kristillistymistä Suomessa 1200-luvun alkupuolelta 1500-luvun puoliväliin*.

Pyhä Olavi oli alun perin kuninkaallisen viikinkisuvun vesa Olav Haraldsson, josta tuli Norjan kuningas vuonna 1016 käytyjen taistelujen jälkeen. Hän oli tutustunut

kristinuskoon ja hyödynsi uutta uskontoa valtapyrkimyksissään. Olavi Haraldinpoika kaatui Stiklestadin taistelussa nykyisen Trondheimin lähetyksillä heinäkuun 29. päivänä vuonna 1030. Tästä päivästä tuli hänen uusi syntymäpäivänsä ja siten hänelle omistettujen kirkollisten juhlien päivämäärä.

Knuutila tuo esiin Olavin mahdollisesti käyneen ryöstöretkillään Suomessakin, Karjaan–Tenholan seudulla, jonka on todettu jopa autoituneen 1000-luvun alussa. Tämä tapahtui ehkä juuri ryöstelyn seurauksena. Kuinka tästä kostonhimoisena ja väkivaltaisena tunnetusta miehestä sitten tuli Pohjolan kuningaspyhimys, puueivosten lempeästi hymyilevä kruunupää? Jos Olavi oli käyttänyt kirkkoa hyväkseen elinaikanaan, niin kirkko pisti paremmaksi: Nidarosin (Trondheimin) piispa Grimkel pilkkoi Olavin ruumiista pyhänjäänönsiä ja siirretti loput ”ihmeenomaisesti säilyneet” osat tuomiokirkkoon, mistä sitten muodostuikin merkittävä pyhiinvaelluspaikka. Olavin kohtalokas taisto muotoutui tavallisesta sodankäynnistä kristinuskon puolustamiseksi, ja sotapäälliköstä tuli marttyyri. Kultin liturginen osuus lainattiin Englannista, mikä on yksi esimerkki Pyhän Olavin tuottamista kulttuurivaikutteista. Poliittisista syistä rakennettu kultti levisi nopeasti aina Konstantinopoliin saakka.

Knuutila on asettanut tutkimuksensa tehtäväksi pohtia Pyhän Olavin kultin muodostumista Suomes-

sa. Kirjoittaja kysyy, milloin ja miksi Olavia alettiin kunnioittaa ja mille alueille kultti levisi. Tutkimuksen aineisto rajautuu kirkollisiin rakennuksiin, niiden esineistöön ja siellä tapahtuneeseen toimintaan. Knuutila liittää tutkimuksensa omaan alaansa, käytännölliseen teologiaan ja siten uskonnon harjoittamiseen. Kuten keskiajantutkimus melko yleisesti nykyään, tämäkin tutkimus hyödyntää useita tieteenaloja.

Knuutilan tutkimus jakaantuu viiteen pääluokkaan, joista viimeinen kokoo esitetyt tiedot yhteen. Tämän jälkeen on vielä laajahko tiivistelmä. Johdantoluku esittelee päähenkilön sekä antaa tutkimukselle paikallista kontekstia tarkastelemalla Suomea sen varhaisessa kristillistymisvaiheessa 1000–1200-luvuilla. Näitä vuosisatoja perataan johdannossa kirjan otsikkoon nähden turhankin perusteellisesti, sillä tutkimus ulottuu uuden ajan alkuun asti, vaikka myöhempiä vuosisatoja ei johdannossa samalla tavoin käsitelläkään. Pyhän Olavin kultin käyttö osana kristillistämistä onkin Knuutilan painopiste.

Toisessa luvussa Knuutila pyrkii vastaamaan kysymykseen siitä, mitkä kirkolliset rakennukset Turun hiippakunnassa oli omistettu Pyhälle Olaville ja miksi juuri tämä pyhimys oli valittu. Knuutila korostaa ruotsalaisen maahanmuuton vaikutusta ja tämän toiminnan poliittisia tarkoituksia kirkkojen deikaatioiden taustalla. Lähteet

ovat yleensä moniselitteisiä kirkkorakennusten suojeluspyhimysten suhteen: ei ole yksinkertaista määrittää, onko kyse todella tietylle pyhimykselle omistetusta kirkosta, vai halutaanko viitata kyseessä olevassa kirkossa harjoitettavaan tietyn pyhimyksen kunnioittamiseen. Lisäksi kirkkorakennukset oli usein omistettu monille pyhimyksille. Knuutila tarkastelee Olaville omistettuja kirkollisia rakennuksia useasta eri näkökulmasta, jotka kiinnittyvät ruotsalaiseen kaupparenkulkuun, siirtolaisuuteen, vallanpitäjien poliittiseen toimintaan sekä kirkollisen esivallan pyrkimyksiin. Ratkaisu käydä läpi jokainen kirkollinen rakennus aina uuden näkökulman valossa antaa perusteellista pohdintaa, mutta aiheuttaa myös toistoja.

Kolmas luku käsittelee kirkollista taidetta, erilaisia esineitä ja kuvia, joissa Pyhä Olavi on esitetty. Tästä materiaalista Knuutila käyttää operatiivista käsitettä ”Olavitaide”. Näitä kuvia on tutkimuksen mukaan 84 kappaletta, mihin sisältyy niin veistoksia, maalauksia kuin reliefin muodossa esitettyjä kuviakin. Veistosten erilaisuus vaikuttaa kuitenkin ratkaisevasti niiden lähdearvoon, ja tätä olisi voinut painottaa tutkimuksessa nähdäkseen enemmän.

Pyhimyksen kunnioituksen mitaamisen kannalta on nimittäin eri asia, onko kyseessä esimerkiksi pyhimyskaappi, jossa on Pyhää Olavia kuvaava veistos ja tätä veistosta suojaamassa kaappi, jonka ovissa on pyhimyksen legendaan liittyviä maalattuja kohtauksia, vai onko kyseessä suuri alttarikaappi, jossa Olavia esittävä figuuri on vain yksi monien muiden joukossa. Ensimmäisen kaltainen esimerkki on taidokas Saloisten kirkon pyhimyskaappi, mikä varmasti kertookin Pyhän Olavin kunnioituksesta tämän teoksen äärellä. Mutta esimerkiksi Naantalın birgittalaisuostarin alttarikaapissa oleva Olavi-veistos, yksi näyttävän alttarika-

pin ovien 16 pyhimyksestä, ei puolestaan kerro kunnioituksesta juuri tätä sivuhahmoa kohtaan. Kokonaisuus, johon teos kuuluu, on siis keskeinen seikka.

Neljännessä pääluvussa kirjoittaja paneutuu säilyneisiin Pyhää Olavia käsitteleviin liturgisiin lähteisiin, joita luetteloidaan 51. Knuutila on kiinnostunut siitä, missä liturgista materiaalia käytettiin ja minä aikana, muttei varsinaisesti sisällöistä. Olisi ollut mielenkiintoista lähilukea joitakin tekstejä – tällöin lukija olisi saanut kosketusta siihen, mitä Olavin kunnioitus on yksittäiselle ihmiselle voinut tarkoittaa.

Knuutilan tutkimuksessa hyödynnetään laajasti kvantitatiivisia menetelmiä. Tämä metodologinen valinta ei ole ongelmaton, sillä kuten Knuutila korostaakin useassa kohdassa, kadonnut lähdeaineisto voisi muuttaa kokonaiskuvaa oleellisesti eikä nyt säilyneen aineiston perusteella voi tehdä varmoja johtopäätöksiä; taulukoihin kootut tiedot ovat suuntaa-antavia.

Knuutilan mukaan Pyhälle Olaville on keskiajalla ollut Suomessa omistettuna 23 kirkkoa tai kappelia. Olavin kuvan sisältävää taideesineistöä on ollut 61 kirkollisessa rakennuksessa, liturgista aineistoa on saatettu käyttää 12 rakennuksessa ja 39:ssä on mahdollisesti ollut alttari. Ristiintaulukoinnin perusteella Knuutila esittää Olavikultin harjoittamisen paikkojen lukumääräksi 71.

Yksi näistä paikoista oli Ulvila. Vuodelta 1429 oleva asiakirja kertoo alueella sijainneesta palaneesta Pyhälle Olaville omistetusta kirkosta, ja varmana pidetään, että myös 1400–1500-lukujen vaiheessa rakennettu Ulvilan kivikirkko oli tälle omistettu. Knuutilan mukaan on todennäköistä, että Olavin kunnioitus tuli Ulvilan alueelle gotlantilaisten kauppiaiden sekä toisaalta dominikaanien myötä. Knuutila ei tutkimuksessaan juurikaan tuo

esille yksittäisten ihmisten vaikutusta hartauskultteihin, mutta voi vain arvella, että paikallisen rälssimiehen Olof Draken merkitys ja toiminta 1400-luvun lopulla edesauttoivat hänen nimikkopyhimyksensä kunnioitusta. Aiemmassa tutkimuksessa on nimittäin ehdotettu hänen jopa palkanneen kirkon suunnitelleen rakennusmestarin. Vaikka Knuutila pohtii Olavi-nimen yleisyyttä tietyillä paikkakunnilla, Olaf/Olavi-nimisiä toimijoita ei yllättävästi ole henkilöhakemistossa lainkaan.

Ulvilan kirkossa on lisäksi näytävä Olavi-kuningasta esittävä puuveistos. Todennäköisesti Mecklenburgissa valmistettu teos esittää tämän parrakkaana mahtimiehenä, jonka asua koristaa suurihelainen vyö. Kädessään hänellä on *ciborium*, kannellinen astia hostiaa varten. Knuutilan mukaan tällä korostettiin Olavin olevan taivaallisen vallan omaava kuningaspyhimys; Kristuksen ruumiin hallussapito alleviivasi hänen voimiaan. Ehtoollisastian kannatteleminen voi nähdä myös tuovan esille ylipäänsä myöhäiskeskiajalla korostunutta Kristuksen ruumiiseen keskittyntä hartautta, joka vaikutti kuva-aiheiden ikonografiaan ja loi uusia, kuten pietä-kuvat tai Gregoriuksen messu-aiheita.

Ulvilan veistoksen ympärillä on oletettavasti ollut kaappi, jonka ovissa tiedetään 1700-luvun alusta olevan kirjoituksen perusteella olleen Olavin legenda kuvaavia maalauksia. Kuten aiempi tutkimus kertoo, näissä oli kuvattuna muun muassa Olavin purjehdus, jonka aikana hän tapaa sotaisia peikkoja. Vaikka emme voikaan absoluuttisesti tietää, että mainitut ovet ovat kuuluneet juuri tätä pyhimysveistosta ympäröineeseen kaappiin, on tämä kuitenkin enemmän kuin todennäköistä. Knuutila on tulkinut toisin ja luetteloinut Ulvilan kohdalle sekä säilyneen veistoksen että erikseen maalaukset ja pyhimyskaapin. Nyt

lukija saa taulukosta sen käsityksen, että ”Olavi-taidetta” on Ulvilassa ollut kolme eri esinettä.

Knuutila toteaa Pyhää Olavia tutkitun runsaasti (s. 55), mutta erottaa itsensä näistä mainitsemalla, ettei kirjoittajan teoksen kaltaista kokonaisnäkemystä pyrkivää lähestymistapaa ole muissa julkaisuissa. Tämä pitää paikkansa suomalaisen tutkimuksen osalta, mutta esimerkiksi ruotsalaisen taidehistorioitsijan Anne Lidénin mittaava Pyhän Olavin kuvauksia, kulttia ja liturgiaa koskeva väitöstutkimus ilmestyi vuonna 1999. Tämä saa kysymään, mikä lopulta on kokonaisnäkemys? Myös Knuutila on rajannut tutkimuksensa tiettyyn aineistoon eli kirkkorakennuksen piiriin, ja tätä aineistoa tutkitaan vain tietyistä näkökulmista katsoen. Lidénin teosta voi mielestäni yhtä lailla pitää kokonaisnäkemysnä siinä valitulla rajauksella, ja se olisi ansainnut tulla johdannossa erikseen nimetyksi varsinkin kun siihen usein myös viitataan. Ylipäänsä lyhyt aiheen tutkimushistoriallinen katsaus olisi ollut kiintoisa, etenkin kun kirjoittaja sen selvästi erittäin hyvin tuntee.

Knuutila kaipaa samanlaista levinneisyyttä systemaattisesti tarkastelevaa pyhimystutkimusta kuin hänen omansa voidakseen tehdä vertailevaa tutkimusta. Pyhimyksiä ja heidän suosiotaan tutkittaessa on kuitenkin olemassa paljon eri tutkimuksellisia vaihtoehtoja, ja olisi poikkeuksellista jos kaksi, saati useampi tutkija valitsisi täsmälleen saman näkökulman ja metodologian. Vaikka numeerista vertailua eri tutkimusten tulosten välillä ei voikaan tehdä Knuutilan toimomalla tarkkuudella, joustavampi tieteellinen dialogi muiden pyhimystutkimusten kanssa olisi rikastuttanut käsittelyä.

Koska kirkkorakennukset ovat tutkimuksessa keskeisessä osassa, on Knuutila ammentanut runsaasti dosentti Markus Hiekkasen keskiajan kirkkoja käsittelevistä

tutkimuksista. Tämä tuodaan anteliaasti esipuheessakin julki. Myös kuvamateriaali on paljolti Hiekkasen kameran välittämää. Hiekkasen vaikutus näyttäytyy toisinaan aavistuksen turhana rakennusteknisenä ja -historiallisena tarkkuutena käsillä olevan tutkimuksen etsimisiin kysymyksiin nähden.

Knuutila kirjoittaa selkeää ja huolellista kieltä. Kirja on detaljitarkkuudessaan vaikuttava, mutta lukijalle melko työläs rakenteensa puolesta: taulukot ja niiden selitykset olisivat käsitykseni mukaan toimineet paremmin tutkimuksen liitteinä. Tutkimuksen viimeinen kokoava luku ja sen hyvin toimiva tiivistelmä ovatkin lukijalle suureksi hyödyksi, kuten myös luvut päättävät yhteenvedot.

Kuvaluettelo on liitetty lähteisiin. Siinä on numeroituna myös ”kuvat”, joita ei ole olemassa, toisin sanottuna ne visuaalis-materiaaliset teokset, joista on jäänyt vain kirjallisia lähteitä. Niiden paikka kuvaluettelossa on kuitenkin hieman harhaanjohtava, varsinkin kun nämä kadonneet teokset mainitaan jo kertaalleen ”Olavi-taidetta” luetteloidussa taulukossa.

Knuutilan Pyhä Olavin kanssa kulkema pitkä tutkimustaival, jonka merkityksellisyys kirjoittajalle tulee esipuheessa kauniisti esille, on saanut arvoisensa lopputuloksen. Aiheeseensa paneutunut tutkimus selvittää, kuinka Olavin kultin leviäminen Suomen alueelle 1200-luvun alusta lähtien oli kolmivaiheinen ja yhteydessä ruotsalaiseen siirtolaisuuteen. Pyhän Olavin opetettiin suojelevan hallitsevaa poliittista eliittiä ja sen sotajoukkoja, maanviljelijöitä ja kauppiaita, joiden välityksellä kultti siten levisi kaikille asutetuille seuduille nykyisen Suomen alueella. Pahan vastustaminen oli Pyhän Olavin keskeinen hengellinen tehtävä, ja tätä sovellettiin Knuutilan mukaan laajasti kristinuskon juurruttamisessa ja vallan vakiinnuttamisessa: Pyhä Olavi oli muistutus

siitä kirkollisesta opetuksesta, että Jumala antaa yhteiskunnallisen vallan hallitsijoille.

– ELINA RÄSÄNEN